

Вікторія Білявська,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-5676-3945

wiktoria11288@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ FIN DE SIÈCLE В РОМАНІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «Е. Е.»

У статті на прикладі роману О. Токарчук «Е. Е.» проаналізовано відображення епохи fin de siècle крізь призму ідей, якими захоплювалися європейці межі XIX–XX століть.

Часопросторові характеристики роману чітко окреслені, що сприяє зосередженню читачької уваги на актуальних для цієї доби проблемах. Було встановлено, що криза філософії позитивізму та розчарування в емпіричному методі пізнання дійсності, призвели до певної розгубленості, а також пошуку альтернатив, зокрема й надприродного походження. Серед явищ, які становлять осердя окультизму, виділяють медіумізм, спіритизм, реінкарнацію і життя після смерті, телепатію, онейромантію, ясновидіння і ін. Ідею медіумізму, спіритизму, як і пов'язані з цим проблеми відчуження та знеособлення, у романі втілюють декілька героїв, котрі характеризуються різним ступенем занурення в сферу потойбічного, з-поміж них Вальтер Фроммер, його сестра Тереза Фроммер, пані Ельцнер та Ерн. Головна героїня, п'ятнадцятилітня Ерн Ельцнер, ініціали якої і становлять назву роману, проходить складний шлях дорослішання, що корелюється з історією відкриття її надприродного вміння входити в транс і бачити духів, розвитку цього «дару» і так само раптове його згасання.

Новітнім методом дослідження людини, який відповідає пошукам, притаманним цій епосі, є психоаналіз. Науковий світогляд і раціональний погляд на світ утілює в собі Артур Шацман і його дослідження, що становить у певній мірі пародію авторки на Карла Густава Юнга та його ранню працю. Проте О. Токарчук значно переосмислює історію S. W. Явище істерії досліджується на прикладі пані Ельцнер, а причини неврозів та інших подібних захворювань пояснюються обмеженнями з боку традиційного патріархального суспільства, які унеможливають реалізацію жінки поза родинною сферою. Ідея емансипації проявляється в образі Гертруди, котра єдина адекватно розуміє історію Ерн як бажання ствердитися та бути побаченою й почутою.

Ключові слова: епоха fin de siècle, медіумізм, спіритизм, істерія, емансипація, О. Токарчук.

Viktoria Biliavska. Reflection of the Fin de Siècle Era in Olga Tokarczuk's Novel "E. E."

The article analyzes the reflection of the fin de siècle era through the prism of ideas admired by Europeans at the turn of the nineteenth and twentieth centuries on the example of O. Tokarczuk's novel "E. E.". The time-space characteristics of the novel are clearly outlined, which contributes to the reader's focus on the problems relevant to this era. It was found that the crisis of the philosophy of positivism and disappointment in the empirical method of cognition of reality led to a certain confusion, as well as the search for alternatives, including those of supernatural origin. Among the phenomena that make up the core of occultism, there are mediumism, spiritualism, reincarnation and life after death, telepathy, oneiramy, clairvoyance, etc. The idea of mediumism,

spiritualism, as well as the related problem of alienation and depersonalization, is embodied in the novel by several characters who are characterized by varying degrees of immersion in the sphere of the otherworldly, including Walter Frommer, his sister Teresa Frommer, Mrs. Eltzner and Erna. The main character, fifteen-year-old Erna Eltzner, whose initials make up the title of the novel, goes through a difficult path of growing up, which correlates with the story of the discovery of her supernatural ability to enter a trance and see spirits, the development of this 'gift' and its equally sudden extinction.

The newest method of human research, which corresponds to the searches inherent in this era, is psychoanalysis. The scientific worldview and rational view of the world are embodied by Artur Schatzmann and his research, which is to some extent a parody of the author's Carl Gustav Jung and his early work. However, O. Tokarchuk significantly rethinks the history of S. W. The phenomenon of hysteria is investigated on the example of Mrs. Eltzner, and the causes of neuroses and other similar diseases are explained by restrictions on the part of the traditional patriarchal society, which make it impossible for a woman to realize herself outside the family sphere. The idea of emancipation is manifested in the image of Gertruda, who is the only one who adequately understands Erna's story as a desire to assert herself and be seen and heard.

Key words: the fin de siècle era, mediumism, spiritualism, hysteria, emancipation, O. Tokarchuk.

Wiktoria Bilawska. Odzwierciedlenie epoki fin de siècle w powieści Olgi Tokarczuk „E. E.”

W artykule przeanalizowano refleksję nad epoką fin de siècle'u przez pryzmat idei podziwianych przez Europejczyków na przełomie XIX i XX wieku na przykładzie powieści O. Tokarczuk „E. E.”

Charakterystyki czasoprzestrzenne powieści są wyraźnie zarysowane, co przyczynia się do skupienia czytelnika na problemach istotnych dla tej epoki. Stwierdzono, że kryzys filozofii pozytywizmu i rozczarowanie empiryczną metodą poznawania rzeczywistości doprowadziły do pewnego zamieszania, a także poszukiwania alternatyw, w tym o pochodzeniu nadprzyrodzonym. Wśród zjawisk, które stanowią rdzeń okultyzmu, są mediumizm, spirytyzm, reinkarnacja i życie po śmierci, telepatia, oneiramancja, jasnowidzenie itp. Idea mediumizmu, spirytualizmu, a także związany z nimi problem alienacji i depersonalizacji, jest ucieleśniony w powieści przez kilka postaci, które charakteryzują się różnym stopniem zanurzenia w sferze pozaziemskiej, w tym Waltera Frommera, jego siostrę Teresę Frommer, panią Eltzner i Ernę. Główna bohaterka, piętnastoletnia Erna Eltzner, której inicjały składają się na tytuł powieści, przechodzi trudną drogę dorastania, która koreluje z historią odkrycia jej nadprzyrodzonej zdolności do wchodzenia w trans i widzenia duchów, rozwoju tego "daru" i jego równie nagłego wygaśnięcia.

Najnowszą metodą badań nad człowiekiem, która odpowiada poszukiwaniom właściwym tej epoce, jest psychoanaliza. Naukowy światopogląd i racjonalne spojrzenie na świat uosabia Artur Schatzmann i jego badania, które są do pewnego stopnia parodią Carla Gustava Junga i jego wczesnej twórczości. Jednak O. Tokarczuk znacząco przemysła historię S. W. Zjawisko hysterii bada się na przykładzie pani Eltzner, a przyczyny nerwic i innych podobnych chorób tłumaczy się ograniczeniami ze strony tradycyjnego społeczeństwa patriarchalnego, które uniemożliwiają kobiecie realizację siebie poza sferą rodzinną. Idea emancypacji przejawia się w obrazie Gertrudy, która jako jedyna adekwatnie rozumie historię Erny jako pragnienie asertywności, bycia widzianym i słyszonym.

Słowa kluczowe: epoka fin de siècle'u, mediumizm, spirytualizm, histeria, emancypacja, O. Tokarczuk.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. «Передчуття великих змін, страх та ейфорія, перенасичення життям і замилювання смертю, безтурботність, фривольність і декаданс – ось лише короткий перелік ідей, з якими звично пов'язують злам XIX–XX століть: час, який з легкої руки французьких мислителів названо fin-de-siècle „кінцем епохи”» [7]. Саме такий світ, приправлений з одного боку медіумізмом, спіритизмом, ідеями гностицизму та психоаналізом як методом дослідження людської психіки, а з іншого – прагненням жінки до емансипації в

традиційному патріархальному суспільстві, створює Ольга Токарчук у психологічному романі «Е. Е.». Він був опублікований у далекому 1995 році й став другим у творчому доробку сучасної польської письменниці, лауреатки численних престижних премій, зокрема Нобелівської і Букерівської, отриманих у 2018 році. Український читач познайомився з текстом у перекладі Остапа Сливинського лише у 2022 році [6].

Аналіз основних досліджень і публікацій дозволяють стверджувати, що загалом проза О. Токарчук активно осмислюється як в польському, так й українському науковому дискурсі. Учені звертають увагу на те, що «Польські літературознавчі рефлексії творчості Ольги Токарчук протягом десятиліть – адже перший роман письменниці був написаний у 1993 році – відзначалися фрагментарністю, уривчастістю та неможливістю виокремити категорії, які б дали змогу побудувати комплексні інтерпретаційні дослідження прози авторки» [8, с. 153]. Довгий час єдиною повністю присвяченою творчості О. Токарчук була колективна монографія «*Światy Olgi Tokarczuk*» (2013) [13], де автори спробували окреслити окремі тематичні домінанти її прози. Згодом вийшла перша одноосібна праця К. Кантнер «*Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny*» (2019), мета якої полягала у «виявленні та характеристиці тих моментів, у яких специфічні літературні дискурсивні стратегії Токарчук стають інструментом для критики та прориву крізь моменти відчуження та репресивних структур інших дискурсів» [10, с. 13].

Роман «Е. Е.» ставав об'єктом дослідження багатьох літературознавців. Д. Таргош проаналізувала прояви тілесності у творі [14], К. Кантнер належить спроба інтерпретації крізь призму традиції психологічного роману високого модернізму [11], Б. Гелбіг-Мішевські здійснила порівняльну характеристику «Е. Е.» О. Токарчук та «Абсолютної амнезії» Ізабелі Філіпак у світлі феміністичної критики [9].

Українські дослідники також активно звертаються до аналізу прози О. Токарчук. Основні публікації присвячені осмисленню категорій часу та простору (Л. Лавринович) [2], концепту подорожі (О. Калинюшко, І. Рогальська-Якубова) [1; 4] та міфопоетиці (С. Розмариця, Г. Матусяк) [5]. Найчастіше об'єктами дослідження були «Бігуни», «Правік та інші часи», «Останні історії», «Книги Якова», а роман «Е. Е.» залишається на маргінесі вітчизняного літературознавчого дискурсу, що й становить **актуальність** цієї праці.

Мета статті – проаналізувати художнє відображення епохи *fin de siècle* з її метафізичною та екзистенційною проблематикою, яка в романі О. Токарчук «Е. Е.» переплелася з особистою непростю історією дорослішання, пошуку власної ідентичності та осмислення свого місця у світі п'ятнадцятирічної Ерни Ельцнер.

Виклад основного матеріалу. У романі «Е. Е.» переплітаються кілька сюжетних ліній, пов'язаних з родинами Ельцнерів, Фроммерів, Шацманів, а також сімейним лікарем Лео Льове та професором Фогелем. Події тривають від жовтня 1908 року, коли Ерна вперше відчула свої надздібності, до осені 1909 року, останнього спиритичного сеансу, який відбувся в домі Ельцмерів, хоча наявні ретроспективні елементи, що доповнюють та поглиблюють історії героїв, сягають середини XIX століття. Епілог, дотичний Артура Шацмана та Ерни Ельцнер, датується початком серпня 1914 року. Авторка занурює читача в урбаністичний простір Вроцлава, який тоді належав до Німеччини, з його мешканцями – представниками різних національностей. Фрагментарно також з'являється рустикальний простір Кляйніца, де знаходився будинок Гертруди, куди пані Ельцнер з дітьми щороку виїжджала на канікули.

У другій половині XIX століття стали помітні зміни, що мали значний вплив на світогляд європейців, котрі все більше почали захоплюватися окультизмом і містичними езотеричними практиками. К. Олькуш зазначає: «Розвиток точних наук, відкривши невідомі досі закони, за якими, як виявилось, функціонує природа, одночасно відкрив шлях і містичним або метафізичним спекуляціям» [12, с. 25]. У романі О. Токарчук зафіксовано вичерпність традиційної наукової методології пізнання світу, адже «на зламі століть, <...>, наука мчала вперед, наче штормова хвиля. Вона вже проламала захисні мури старих методів і перла далі, руйнуючи на своєму шляху всі навички людського мислення» [6, с. 58].

Окультними (езотеричними, зі сфери таємних знань *etc.*), ідучи слідом за К. Олькуш, вважаємо явища, що зазвичай сприймаються як надприродні; сукупність випадків, подій або дій сил невстановленого походження. Ця сфера уміщує в собі: медіумізм, спіритизм, магнетизм (зокрема флюїдний), концепції реінкарнації і пов'язані з нею уявлення про «життєвість» духів або сфер, у яких знаходяться спіритичні часточки, <...> телепатія (передача думок, читання думок, передача ментальних образів), онейромантия (читання снів, віщі сні; вона є похідною від теорії несвідомих блукань духу, рух у невидимих просторах, сприйняття майбутнього), передчуття (як прояв несвідомого, відмінний надприродний спосіб сприйняття реальності в обох площинах: фізичній та нефізичній), зчитування майбутнього за знаками чи символами, ясновидіння (екстрасенсорне сприйняття реальності, далеких просторів), виявлення та сприйняття емоційної аури (а також емпатія вищого порядку). Усі ці елементи стають невід'ємною частиною сфери, яку неможливо емпірично перевірити, і тому сприймаються як загадкові, небезпечні або незбагненні. Причини таких явищ нез'ясовані, а їх існування частково або зовсім не підтверджено [12, с. 24]. Захоплення подібними ідеями дозволяє говорити про втрату людиною межі століть духовних орієнтирів та активне прагнення віднайти нові доктрини, здатні забезпечити принаймні відносну рівновагу в світовідчутті епохи, характерними рисами якої стали перехідність та кінечність.

Ідею медіумізму, спіритизму, як і пов'язану з цим проблематику, у романі втілюють декілька героїв, які характеризуються різним ступенем занурення в сферу потойбічного, з-поміж них Вальтер Фроммер, його сестра Тереза Фроммер, пані Ельцнер та Ерна.

Фроммери – нащадки прусського лікаря, дипломата і мандрівника та Анни-Марії фон Гохенбург, сілезької аристократки, прибічниці медіумізму, окультизму й теософічного вчення Є. Блаватської. О. Токарчук іронічно перебільшує, нагромаджуючи в дитинстві Фроммерів усі можливі чинники, які, на думку прибічників психоаналізу, матимуть вплив на їхнє подальше життя. Істерія, неконтрольована лють, а пізніше божевілля та самогубство матері, зникнення батька, загадкова хвороба Терези, яка призвела до її каліцтва, непросте життя в палаці холодної та відстороненої бабусі, вплив дивакуватих родичів, – це все визначило майбутнє брата й сестри. Саме в мастку фон Гохенбургів Райнер, двоюрідний брат бабусі, відкрив здібності Терези до віщих снів і медіумізму. Ключовими проблемами, з якими стикаються медіуми, є їхнє знеособлення, трактування як посередника, а часом як знаряддя, яке уможливило контакт із потойбіччям.

Важливим етапом є виведення людини з надздібностями з камерного, родинного простору на широкий загал, демонстрація їхніх умінь на спіритичних сеансах, які на межі XIX–XX століття користувалися величезним попитом. Райнер «хотів продемонструвати медіумічні таланти Терези широкому світові, а сам бажав уславитися як їхній першовідкривач і дослідник. Можливо, йому кортіло стати другим Круксом, який матиме свою Флоренс Кук. <...> Що частіше він приходив до Фроммерів, що більше намагався зблизитися з Терезою, аби завоювати її цілковиту довіру, то слабшими були її здібності вибухати під час сеансу потоком образ чи промовляти таємничими мовами» [6, с. 32]. Вразлива психіка Терези не витримала надмірного зовнішнього тиску, дівчина замкнулася в собі, «її життя поступово занурювалося в сон» [6, с. 33]. Прикметно, що до медіумічних здібностей ставилися як до таких, які можна й потрібно розвивати. Неодноразово підкреслюється, що Тереза так і не змогла повернутися «до такої форми, як у юності» [6, с. 33]. Вона разом із братом відвідує спіритичні сеанси в Ельцнерів, проте не бере в них активної участі. Історією Терези авторка натякає на можливий розвиток сюжету, проте, у центрі буде нова «жертва» – Ерна. Вальтер, друг сім'ї, окультист і знавець всіякого незвичного [6, с. 20] стане вчителем Ерни, саме він познайомить дівчинку зі світом духів і паранормальних явищ.

Ерна проходить власний шлях, який нерозривно пов'язаний з усвідомленням та прийняттям власної тілесності. Усе починається з непритомності дівчинки за обідом, де зібралася вся родина, що стало «сенсацією не меншою, ніж нещодавній кір малого Клауса чи прийняття освідчення найстаршою із сестер, Бертою» [6, с. 9]. Як виявилось пізніше, дівчинка помітила

постать, яка була «наче ілюстрацією, вирізаною з якоїсь іншої книжки. Не та кольорова гама», трохи інші пропорції, щось ледь помітно чуже <...>. Ерна зрозуміла, що бачить духа <...>. Постать дивиться на неї, у цьому погляді – безліч думок, безліч слів та образів водночас» [6, с. 11]. Ця подія дала поштовх подальшим трансформаціям, які докорінно змінять життя дівчинки.

На початку роману Ерна – практично невидима для інших. Ніхто до інциденту з духом не може пригадати, який вона має вигляд. Підкреслюється, що досі Ерна була позбавлена «власного окремого існування. Була «дітьми», «дівчатками», чиї сукенки безперестанку мерехтіли в коридорі, була щебетливими голосами, що їх мусила вгамовувати служниця. Була недосконалою людиною, яка не мала права перебувати у вітальні разом з дорослими, самотійно виходити з дому, говорити, коли її не питали» [6, с. 36]. Навіть її мати, пані Ельцнер, наче вперше помітила свою доньку, вона намагалася виокремити схожі риси, підкреслити в ній своє продовження, «ось вона бачить в Ерні власне існування, неповторне і конкретне» [6, с. 16]. О. Токарчук указує, що пані Ельцнер також занурена у світ окультизму, оскільки: «Ерна бачила, як її мати нахилилася до тітки і схвилювано шепотіла: „До мене знову приходив татко...”» [6, с. 11].

Авторка зосереджується на відстороненості дівчинки, як зовнішній, так і внутрішній. Її невидимість для інших корелювалася з тим, що Ерна й сама не сприймала себе й своє тіло. Урочиста білість першої сукенки здавалася їй недоречною: «Той, хто носить біле, мусить дуже любити себе <...> Вона не любила себе через ріденьке волосся й великий ніс» [6, с. 41], а, одягнувши й підійшовши ближче до дзеркала, Ерна «побачила не себе, а молочно-білу пляму сукні. Шкіра Ерни була темнішою і злилася з напівтемрявою кімнати. Вона торкнулася обличчя і нахилилася ще ближче, до самої поверхні дзеркала. Її ж обличчя здавалося їй земляним і недосконалим на незаймано-білому тлі сукні <...>. Сукня була краща від самої Ерни, вона була паразитом, що висмоктував з дівчини колір, яскравість, життя. Вона стискала тіло, не давала змоги перевести подих дошкуляла своєю бездоганною чистотою. Ерна опустила руки й стояла нерухомо перед дзеркалом, доки не повернулася пані Ельцнер» [6, с. 42]. Біла сукня більше за відчуттями нагадувала гамівну сорочку, якою знерухомлюють пацієнтів. Такою знеособленою та пригніченою, упокореною і готовою виконувати накази інших, підлітка почала свій перший спиритичний сеанс, на якому почувалася затисненою між братом і сестрою Фроммерами.

У другій половині XIX століття «розчарування в емпіричному, точному методі дослідження вилилося в бажання пізнати дійсність за допомогою таємних сил, існування яких було видно в людині, в її фізіології, психіці, а іноді і в духовності. Звідси великий успіх магнетизму і гіпнозу як медичних дисциплін, що дозволяють маніпулювати свідомістю і підсвідомістю пацієнтів <...>. Спіритизм, а тим більше медіумізм намагався, крім усього іншого, розгадати таємницю життя після смерті й експериментально підтвердити безсмертя людської душі» [12, с. 26 – 27]. У романі з цим аспектом медіумізму пов'язана пані Шацман, яка намагається через Ерну контактувати з духом свого померлого чоловіка. З усього, що вона побачила й почула на сеансі, найважливішим для неї словом було «Вивірко», саме так ніжно називав її чоловік при житті. «Спіритизм породив специфічну філософію з доктриною, іноді схожою на релігію. Віра в існування істот з іншого світу (загробного життя, свідчення існування в людині безсмертної частки) витіснило прагматизм; чітко було помітно розбіжність між вірою і досвідом, вірою і знанням» [12, с. 28]. Прикметно, що двома позиціями, які протиставляються в романі є окультизм та психологія, проте тут немає місця для релігії. Християнство як панівна доктрина вичерпала себе, утратила актуальність.

З ідеєю спіритизму пов'язаний також гностицизм, який здобув прихильність у європейців середини XIX століття. Одним із найвідоміших його поціновувачів став Ш. Бодлер. «З погляду гностицизму людина створена із тіла, душі й духу. Дух, чи то пак «пневма», є частиною божественної матерії, тоді як «душа» та «тіло» утримуються у в'язниці цього світу. Вони є природними, вони належать цьому світу. Пробудження і звільнення духу відбувається через

«пізнання», на відміну від християнського спасіння через віру. Деякі люди – «пневматики» – мають більшу від інших – тих, кого називають «соматиками», – здатність до досягнення божественного» [3].

Окрім медіумічних здібностей, здатності входження в транс, під час якого вона контактує з духами, в Ерні виявляються вміння переміщати предмети. Відтоді дівчинка стає об'єктом уваги зі сторони родини та знайомих, а також предметом різноманітних наукових досліджень. Ерну починають трактувати як «медіумістичний феномен». Зі зняття, за посередництвом якого можливий контакт зі світом потойбіччям, вона зазнає ще більшого знеособлення, перетворюючись на абстрактну наукову проблему, яка потребує аналізу. Д. Таргош зазначає, що Ерн *de facto* стає «предметом дослідження в докторській дисертації друга родини Артура Шацмана. Ба більше, у своїх нотатках він називає дівчину «Е. Е.», що символічно забирає її ім'я та замінює на ініціали, позбавляючи її людської сутності. Важливе значення має і місце, де проводять дослідження Ерні – лабораторія для тварин» [14, с. 60] зоологічного факультету. У цьому фрагменті жінка буквально є об'єктом огляду чоловічого ока, що є перспективою, характерною для патріархального дискурсу, хоча варто зауважити, що подібне надзвичайно предметне трактування тілесності є частиною способів поводження із тілом людини XIX і початку XX століття [14, с. 61].

Амбітний молодий фізіолог мозку, психоаналітик-початківець Артур Шацман, прагне здійснити прорив у своїй сфері, керуючись новітніми тенденціями в науці, досліджує паранормальні вміння Ерні, намагається пояснити їхню природу мовою аналітики, а для дівчинки він стає першим коханням. В образі Артура Шацмана, як стверджує К. Кантнер, зчитується алюзія на молодого Карла Густава Юнга та його ранню мало відому дисертацію «Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkultur Phänomene» («Про психологію та патологію так званих окультних феноменів»), яка будується на дослідженні випадку панни S. W. О. Токарчук переосмислює концепцію, представлену в роботі Юнга, вона «робить повний переворот ієрархії: те, що молодий Юнг уважав патологічним продуктом сомнабулічної особистості, і те, що молодий Шацман (в особі якого письменника цілком ясно спародіювала Юнга) додатково збагатив поняттям, заснованим на фізіології мозку і інтерференції електричних імпульсів, в контексті всього роману виявляється проявом того, що є первинним та істинним» [11, с. 49]. Окрім різноманітних вимірів і досліджень за допомогою пристроїв, Артур Шацман проводить також діагностичне інтерв'ю за Фройдом, результатом якого стали ряд стереотипних асоціацій: матір – жінка – море; батько – сигара – гармата. Для Ерні дослідження стало змогою зустрітися з об'єктом романтичної закоханості, а для Артура Шацмана дівчинка продовжувала існувати лише в абстрактному науковому вимірі й не мала шансів набути рис реальної людини.

Вимоги матері, Фроммера та гостей до здібностей Ерні щоразу підвищуються, тиск наростає, дівчинці все складніше вражати публіку, уже недостатньо входження у транс, спіритичної дошки і дивної мови. Виконання функцій медіума стає все більшим тягарем: «Мені зовсім не хочеться туди йти. Мені після цього так погано, а вони хочуть ще і ще» [6, с. 172].

Виїзд на канікули до містечка Кляйніц і певна пауза у проведенні спіритичних сеансів дозволяють Ерні відпочити і врешті осмислити своє життя, а фізичне дорослішання сприяло прийняттю власної тілесності. Після повернення у Вроцлав дівчинка вперше бунтує, коли їй починають нав'язувати минулу роль: «Дайте мені спокій! – голос Ерні затремтів. – Чому всі чогось від мене хочуть? Ходять за мною, повчають. Я не можу й хвилинки побути у спокої. Фроммер, мама, цей Шацман, тепер ще й ви» [6, с. 217]. Медіумічні здібності дівчини зникають, а обман сестер-близнючок, які спеціально під час сеансу таємно рухали предмети, викривається.

Однією з прикметних рис епохи *fin de siècle* є істерія, на яку страждають героїні роману. Б. Гелбіг-Мішевські зауважує, що «назви усіх розділів – це імена та прізвища героїв роману, які багаторазово повторюються. Кожна постать отримує ніби однаковий шанс представити

свою точку зору, історію, аргументи <...>. Авторка хронологічно відтворює хід подій, не істерить, оповідає нормальну історію, з хаосу витворює порядок <...>. Токарчук не пише істерично, але пише про істерію» [9, с. 55], що стосується перед усім Ерні, згадується на маргінесі в історії Анни-Марії фон Гохенбург, матері Вальтера Фроммера, проте найяскравішим її прикладом є пані Ельцнер. У юності прекрасна полька покинула свій дім, свою країну й намагалася побудувати кар'єру акторки в Берліні, проте мрії не судилося здійснитися. Після зустрічі з Фрідріхом, німецьким фабрикантом, який «вважав себе її рятівником, адже хтозна, що могло б статися у Берліні з цією дещо навіженою молоденькою дівчиною» [6, с. 18], вона виходить заміж. Уся її енергія, усе завзяття відтепер направлена на господарство, чоловіка, вісьмох дітей та інші клопоти. З часом пані Ельцнер відчуває власну немічність, старіння тіла, спустошеність. Чоловік постійно зайнятий справами фабрики, часто буває у від'їздах. Усе частіше пані Ельцнер переслідують мігрень, різні прояви істерії, знепритомнення, які слугували способом привернення уваги. В Ерні, а також у проявах її надздібностей пані Ельцнер убачає спроможність реалізувати власні прагнення. Організовані нею спіритичні сеанси за участю доньки користуються популярністю. Вона стає відомою, а разом із реалізованістю відбуваються й зовнішні трансформації. До сеансів пані Ельцнер готується, наче до виступу на сцені, а «залишаючись наодинці із собою, <...> вона знов була тією молододу жінкою, яка готується до виступу. На неї завжди чекала сцена, яскраво освітлена понад невиразними обличчями публіки» [6, с. 200].

Їй протиставляється Гертруда, овдовіла швагрова, яка «старіла на самоті у великому будинку серед ставків» [6, с. 202], за висловом пані Ельцнер, «сільська суфражистка», котра посміла жити своє щасливе життя в усамітненні, дбаючи лише про котів і собак, яких їй підкидали селяни. Власне Гертруда, утілення нової емансипованої жінки, почувши про «медіумістичний феномен» небоги, зауважить: «У наші часи жінка, якщо хоче бути поміченою, мусить вдавати із себе якусь навіжену потвору. Ерна амбіційна, їй вже задушливо в ролі, яку невдовзі їй накинє суспільство. Можливо, так вона намагається привернути до себе увагу» [6, с. 202].

Висновки. Суперечлива доба *fin de siècle* у романі О. Токарчук «Е. Е.» проявляється крізь призму історії представників кількох родин, мешканців довоєнного Вроцлава, які втілюють різні ідеї, відчуваючи невідворотність цивілізаційних змін та крихкість людського життя. Перехідний характер епохи втілюється й у пошуку нової методології пізнання людини, а разом із тим шляхів подолання істерії та неврозів. Ерна проходить складний шлях дорослішання, від «невидимості» для родини й самої себе, через медіумізм, спіритизм, цілковиту втрату суб'єктності та підпорядкування чужим амбіціям до прийняття власної тілесності та звільнення від норм, нав'язаних патріархальним суспільством; вона символізує нове покоління жінок, життя яких не буде обмежене лише приватною сферою, яке здатне творити, розкривати свій потенціал і змінювати цей світ.

Список використаних джерел та літератури

1. Калинюшко О. Жанрові модифікації Травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни». *Молодий вчений*. 2014. № 6(2). С. 88–92.
2. Лавринович Л. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek i inne czasy». *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 28. С. 128–139.
3. Огаркова Т. Мистецтво Бодлера. Блог. Комубук. Перша українська платформа краудпаблішингу. URL: <https://komubook.com.ua/blog/mystetstvo-bodlera> (дата звернення: 18.09.2025).
4. Рогальська-Якубова І. Концепт *подорож* як стрижень роману Ольги Токарчук «Бігуни». *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2022. № 47(3). С. 120–125.
5. Розмариця С., Магусяк Г. Міфопоетика творів Галини Пагутяк і Ольги Токарчук. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 31. С. 251–254.
6. Токарчук О. Е. Е. : пер. з пол. О. Сливинського. Київ : Видавництво «Темпора», 2022. 248 с.
7. Черчович І. Бути жінкою у Галичині *fin-de-siècle*. *Culture.pl*. 2022. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle> (дата звернення: 15.09.2025).
8. Brenskott K. Dyskurs(y) Olgi Tokarczuk – recenzja *Jak działać za pomocą słów?* Katarzyny Kantner. *Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media*. 2020. Vol. 5(1). S. 151–162.

9. Helbig-Mischewski B. Histeria historii i historia hysterii. Jeszcze raz o «Absolutnej amnezji» Izabeli Filipiak i «E. E.» Olgi Tokarczuk. *Dykcja*. 1998. No 9/10. S. 49–59.
10. Kantner K. Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny. Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas», 2019. 336 s.
11. Kantner K. Podmiotowość «mediumiczna». «E. E.» Olgi Tokarczuk jako powieść psychologiczna. *Ruch Literacki*. 2015. No XVI(1). S. 47–59.
12. Olkusz K. Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec «spraw nie z tego świata». Kraków : Wydawnictwo «Ośrodek Badawczy Facta Ficta», 2017. 440 s.
13. Światy Olgi Tokarczuk : studia i szkice / pod red. M. Rabizo-Birek, M. Pocałun-Dydyz i A. Bieniasa. Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski, 2013. 380 s.
14. Targosz D. Cieleśność i ciało w «E. E.» Olgi Tokarczuk. *Heteroglossia : studia kulturoznawczo-filologiczne*. 2021. No 11. S. 57–69.

References (translated & transliterated)

1. Kalyniushko, O. (2014). Zhanrovi modyfikatsii travelohu v romani Olhy Tokarchuk «Bihuny» [Genre modifications of the travelogue in the novel by Olga Tokarczuk «Runners»]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 6(2), 88–92 [in Ukrainian].
2. Lavrynovych, L.(2012). Khudozhnia interpretatsiia idei chasoprostoru v romani O. Tokarchuk «Prawiek i inne czasy» [Artistic interpretation of the idea of time-space in the novel by O. Tokarczuk «Prawiek i inne czasy»]. *Naukovi zapysky. Seriia «Filolohichna» – Scientific notes. Philological series*, (issue 28), (pp. 128–139). Ostroh: Vydavnytsvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
3. Oharkova, T. *Mystetstvo Bodlera. Bloh. Komubuk. Persha ukrainska platforma kraudpabliashynhu [Baudelaire's Art. Blog. Kombuk. The first Ukrainian crowdpublishing platform]*. Retrieved from: <https://komubook.com.ua/blog/mystetstvo-bodlera> (reference date: 18.09.2025) [in Ukrainian].
4. Rohalska-Iakubova, I. (2022). Kontsept podorozh yak stryzen romanu Olhy Tokarchuk «Bihuny» [Concept travel as the core of the novel by Olga Tokarczuk «Runners»]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturyznavstvo – Current issues in the humanities. Linguistics. Literary studies*, 47(3), 120–125 [in Ukrainian].
5. Rozmarytsia, S., & Matusiak, H. (2023). Mifopoetyka tvoriv Halyny Pahutiak i Olhy Tokarchuk [Mythopoeitics of the works of Halyna Pahutyak and Olga Tokarczuk]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, issue 31, pp. 251–254 [in Ukrainian].
6. Tokarchuk, O. (2022). *E. E. [E. E.]*: per. z pol. O. Slyvynskoho. Kyiv: Vydavnytstvo «Tempora» [in Ukrainian].
7. Cherchovych, I. (2022). Buty zhinkoiu u Halychyni fin-de-siècle [Being a woman in Galicia fin-de-siècle]. *Culture.pl*. Retrieved from: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle> (reference date: 15.09.2025) [in Ukrainian].
8. Brenskott, K. (2020). Dyskurs(y) Olgi Tokarczuk – recenzja *Jak działać za pomocą słów?* Katarzyny Kantner [Olga Tokarczuk's Discourse(s) – Review *How to Act with Words?* Katarzyna Kantner]. *Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media*, issue 5(1), pp. 151–162 [in Polish].
9. Helbig-Mischewski, B. (1998). Histeria historii i historia hysterii. Jeszcze raz o «Absolutnej amnezji» Izabeli Filipiak i «E. E.» Olgi Tokarczuk [The hysteria of history and the history of hysteria. Once again about «Absolute Amnesia» by Izabela Filipiak and «E. E.» by Olga Tokarczuk]. *Dykcja – Diction*, 9/10, 49–59 [in Polish].
10. Kantner, K. (2019). *Jak działać za pomocą słów? Proza Olgi Tokarczuk jako dyskurs krytyczny [How to act with words? Olga Tokarczuk's Prose as a Critical Discourse]*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas» [in Polish].
11. Kantner, K. (2015). Podmiotowość «mediumiczna». «E. E.» Olgi Tokarczuk jako powieść psychologiczna [«Medium» subjectivity. «E. E.» by Olga Tokarczuk as a psychological novel]. *Ruch Literacki – Literary Movement*, XVI(1), pp. 47–59 [in Polish].
12. Olkusz, K. (2017). *Materializm kontra ezoteryka. Drugie pokolenie pozytywistów wobec «spraw nie z tego świata» [Materialism vs. esotericism. The second generation of positivists towards «things out of this world»]*. Kraków: Wydawnictwo «Ośrodek Badawczy Facta Ficta» [in Polish].
13. Rabizo-Birek, M., Pocałun-Dydyz, M., & Bienias A. (Eds.) (2013). *Światy Olgi Tokarczuk: studia i szkice [Olga Tokarczuk's Worlds: Studies and Sketches]*. Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski [in Polish].
14. Targosz, D. (2021). Cieleśność i ciało w «E. E.» Olgi Tokarczuk [Corporeality and the Body in «E. E.» by Olga Tokarczuk]. *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne – Heteroglossia: cultural and philological studies*, 11, 57–69 [in Polish].

Статтю отримано 21.09.2025 року.

Прийнято до друку 06.11.2025 року.